

PAPER DETAILS

TITLE: Çobanlıktan Valilige, Valilikten Asilige: Varvarî Ali Pasa ve Makâlât-i Varvarî

AUTHORS: Halûk GÖKALP

PAGES: 111-134

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73586>

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Haluk Gökarp*

Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî

Bu makalede Varvarî Ali Paşa'nın biyografisi ortaya konulmuştur. Makalenin ilk bölümünde Varvarî Ali Paşa'nın özyaşam öyküsünü anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserinden hareketle onun, kırk üç yıllık gurbet hayatı; ikinci bölümünde ise başta *Seyahatnâme* olmak üzere tarih kaynaklarından yararlanılarak Varvarî Ali Paşa isyanı anlatılmıştır. Osmanlı tarihine "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak geçen hâdisenin baş kahramanı Varvarî Ali Paşa'nın biyografisinin karanlıkta kalan kısmı, tarihî ve edebî eserlerin yardımıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda *Makâlât-ı Varvarî* adlı eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir. Böylece Varvarî'nin yaşamıyla birlikte beş padişahın saltanatı esnasında gerçekleşen önemli siyasî ve tarihî olayları takip edebildiğimiz *Makâlât-ı Varvarî* tarih ve edebiyat araştırmalarının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Varvarî Ali Paşa, Varvar Ali Paşa İsyanı, Vardar Ali Paşa, Otobiyografi, Makâlât, Osmanlı Devleti, Divan Şiiri

From Shepherd to Governorship and from Governorship to Riebellion: Varvarî Ali Paşa and His Makâlât

In this article, it has been put forward Varvarî Ali Paşa's biography. In the first part of article, by benefiting from history resources Varvarî's rebel was mentioned, including *Seyahatnâme*. The event which is mentioned in Ottoman history on the name of Varvarî's rebel, starting Varvarî was tried to enlighten by the help of literature works and historical events happened during five sovereign authority including Varvarî's life, were presented into history and literature researches.

Key Words: Varvari Ali Paşa, Rebel of Varvari Ali, Vardar Ali Paşa, autobiography, Makalat, Ottoman Empire, Ottoman poetry.

* Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
halukgokarp2000@yahoo.com

Giriş

Edebî eserlerin anlaşılması, yazıldığı dönemin şartlarının bilinmesiyle mümkündür. Tarih araştırmaları, toplumların sosyal ve siyasî hayatını aydınlatarak edebiyatın yeşerdiği toplumsal ve tarihî şartları kavramamızı sağlar. Ancak, tarih eserleri ve tarih araştırmaları daha ziyade tarihe yön veren şahısları, siyasî önemleri ölçüsünde ve tarih perspektifinden ele alır. Bu noktada edebî eserler, tarihin boş bıraktığı alanı doldurmak suretiyle geçmişî siyasî, toplumsal ve kültürel olarak tam anlamıyla kavramamızı sağlar.

Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî yapısı hakkında tarih kaynaklarında çok sayıda bilgi bulmak mümkündür. Örneğin devşirme sistemi ve devlet bürokrasisi ile ilgili çok sayıda tarih araştırmaları ve kaynakları bulunmaktadır. Ancak, devşirme olarak Anadolu'ya getirilen birinin dilinden devşirme sistemini ve Osmanlı devlet teşkilatının işleyişini öğrenmek meseleye objektif yaklaşılması bakımından son derece önemlidir.

Makalemize konu olan Varvarî Ali Paşa da söz konusu devşirme çocuklarından biridir. Varvarî Ali Paşa'yı diğer devşirmelerden ayıran yön, yalnızca onun valiliğe yükselmesi değil, aynı zamanda bu yükselişini anlattığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı eseridir. Varvarî Ali Paşa 175 beyitlik mesnevisinde devşirildiği günden Bosna valisi olduğu güne kadar geçen kırk üç yıllık serüvenini şiir yoluyla anlatır. Varvarî'nin, yaşadıklarını -Osmanlı şiiri geleneğinin aksine- somut, sanatsız ve olabildiğince sade bir dille anlatma yoluna gitmesi, onun sanat kaygısından ziyade -bir nevi mucize niteliğindeki- yaşam öyküsünü anlatma isteğinden kaynaklanmaktadır. O hâlde kimdir bu Varvarî Ali Paşa?

1. Varvarî Ali Paşa'nın Hayatı

Varvarî Ali Paşa¹, “Boşnak olup doğum yeri Batı Bosna'da Dalmaçya'ya yakın Prozor kazasına tâbi Varvar köyüdür”². Kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın

¹ Çeşitli kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın adı “Vardar Ali Paşa” olarak geçmektedir. Sözgelimi *Hammer Tarihi*'nde ve *Sicill-ı Osmânî*'de “Vardar Ali Paşa” biçiminde yazılmıştır (bk. *Hammer Büyük Osmanlı Tarihi*, haz: Mümin Çevik, Erol Kılıç, Hikmet Neşriyat, İstanbul, tarihsiz, V, 406-413; *Sicil-i Osmânî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295). Biz bu durumun yanlış okumadan kaynaklandığını düşünüyoruz. Bununla birlikte sözcük, Uzunçarşılı Tarihi ve Evliya Çelebi Seyahat-nâme'sinde “Varvar Ali Paşa” biçimindedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere paşa, Bosna'nın Varvar köyüne mensuptur. Eskiden insanların doğum yerlerine göre adlandırıldıkları düşünüldüğünde “Varvar” sözcüğünü, nisbet “î” si ile “Varvarî” biçiminde okumanın daha doğru olacağı görülür. Kaldı ki paşa, *Makâlât* adlı eserinin sonunda eserinin ismini ve dolayısıyla da kendi adını açıkça dile getirir:

Tamâm oldu be-minnet-ı Bârî

Makâlât-ı Ali Varvarî

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, tarihsiz, III, 229.

hayatı hakkında doyurucu bilgi bulmak mümkün değildir. *Sicill-i Osmani*'de onun görev yaptığı yerler hakkında çok kısa bilgi verilirken, *Seyahatnâme*'de onun hayatının son yılı ele alınır. Ancak, o bizzat kaleme aldığı *Makâlât*'ında hayatının kilometre taşlarını dile getirmiştir. Eserinden hareketle onun hayatını, merhale merhale yükselişini öğreniriz. O, III. Mehmet, I. Ahmet, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murat ve Sultan İbrahim devrinde yaşamış ve -Sultan Mehmet istisna sayılırsa- adı geçen tüm padişahlara askerî ve idarî pek çok hizmetlerde bulunmuştur. Varvarî Ali Paşa'nın hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, onun Sultan III. Mehmet (s.t.1595-1603) devrinde Bosna'dan devşirildiği düşünüldüğünde XVI. Yüzyılın son yıllarında doğduğunu söyleyebiliriz.

Bosna'da fakir bir ailenin çocuğu olan Varvarî, yokluk içinde istikbal kaygısı çekerek günlerini geçirmektedir. Bu sırada Sultan Mehmet, devşirme çocuk toplanmasını emreder. Bosna'ya gelen devşirme görevlileri Varvarî'yi de beraberlerinde İstanbul'a götürürler. Başına neler geleceğini bilmeyen Varvarî, ağlasa inlese de fayda etmez. Görevliler, şairi Galata'ya getirirler:

Meger Sulţān Meĥmed Hān-ı devrān
Ġulām cem'ine bir gün itdi fermān

Çıkup Bosna ilinc daĥı bir kōl
Mübaşir oldı oĥlān cem'ine ol

Beni de aldılar ġiryān u nāĥār
Bilimezdüm n'olısar 'āķıbet kār (b.12-14)

Varvarî Ali Paşa, eserinde Galata'dan saraya getirildiğini ve burada dört sene hizmet ettiğini söyler. Varvarî, III. Mehmet'in sekiz yıl süren saltanatının son dört yılını İstanbul'da idrak etmiştir. Bu sırada Sultan III. Mehmet (ö.1603)'in yerine 1603-1617 yılları arasında hüküm süren I.Ahmet'in tahta geçmesi, Varvarî'nin 1599 yılında Bosna'dan İstanbul'a getirildiğini gösterir:

Getürdiler Ġalata'dan sarāya
Nice geldüĥümi bilmem oraya

İki aķĥe vazife itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bīkes (b.15-16)

Bu cşnāda çün irdi emr-i Sübhān
Civār-ı rahmetc naķl itdi sulţān (b.18)

Sultan I. Mehmet ve II. Murat devrinde kabul edilen devşirme kanunu gereği çocukların yedi, sekiz yaşlarında toplandığı³ düşünüldüğünde Varvarî'nin, 1599 senesinde yedi sekiz yaşlarında olduğu tahmin edilebilir. Bu durumda -kesin olmamakla birlikte- Varvarî Ali Paşa'nın doğum tarihinin 1591 ya da 1592 olduğu söylenebilir.

Varvarî, Galata'daki sarayda iki akçe yevmiyeyle dört sene çalışır. Sultan Ahmet tahta cülûs edince "büyük çıkma"⁴ olur ve Varvarî, Saray-ı Has'taki büyük odaya alınır. Burada edep, erkânı ve hizmet etmeyi öğrenen şair, on yıl can u gönülden hizmet eder:

İdüp andan serây-ı hâşa fermân

Beni aldı büyük odaya sultân

Baîa öğrettiler âdâb u hizmet

Edebdür âdeme esbâb-ı izzet

Oturağ oldum on yıl cân u dilden

İderdüm hizmetüm geldükce elden (b.22-24)

Varvarî, on yıl eğitim aldıktan sonra doğancılık vazifesine getirilir⁵ ve bu sıfatla pâdişâhla birlikte iki kez Edirne'ye gider. Doğan avcılığını çok seven Sultan Ahmet'le birlikte ava çıkar, ona hizmetler eder. Padişah, Hakk'ın rahmetine kavuşunca tahta Sultan Mustafa geçer. Varvarî, Sultan Mustafa'ya da hizmet eder. Onun devrinde de ihsana kavuşur. Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkan Sultan Osman Gazi ile de yakın ilişkilere giren Varvarî, onun çevresinden ayrılmaz ve sevgisini kazanır.

Bu esnada Hotin'e gaza olur. Padişah, Varvarî'yi hizmet için yanına emreder. Birlikte doğan avına çıkarlar. Sürekli padişahın lütfuna mazhar olan Varvarî'nin itibarı giderek artar. Sultan, onu hatt-ı şerifle gönderip beyleri çağırarak için yave-

³ bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1993, I, 445.

⁴ Devşirmelerden acemi ocağı ile ocak dışında hizmetlerde bulunanların yeniçeri ocağına kaydedilmelerine çıkma denir. Aynı tabir saray mensuplarının bir odadan diğer bir odaya ya da bir daireden diğerine nakledilmeleri için de kullanılır. Büyük çıkma, saltanat değişiminde, küçük çıkma ise diğer zamanlarda gerçekleşirdi (bk. Mehmet Zeki Pakalın, age., I, 362).

⁵ Varvarî Ali, Paşa'nın eğitimi hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak, onun devşirme olması bize ipucu vermektedir. Osmanlı idarî teşkilatı gereği devşirme olarak acemî ocağına getirilen çocukların belirli bir eğitimden geçirildiği bilinmektedir. Bununla birlikte o, Sultan Ahmet devrinde Saray-ı Has hizmetine alınır. Burada kendisine on yıl müddetince âdâb u erkân öğretilir. Kaldı ki *Makâlât*'ından da anlaşılacağı üzere bir eser vücuda getirebilecek kadar edebî birikim ve kabiliyete sahiptir. Ayrıca Osmanlı Devletinin idarî ve askerî teşkilatının çeşitli kademelerinde görev alan Varvarî için hayatın kendisi okul mahiyetindedir.

ri olarak kullanmaya başlamış, bu durum onun devlet adamları arasında muteber olmasını sağlamıştır. Öyle ki beyler, ağalar onun sözünü tutmaya başlamışlardır:

*Bu eşnâda gâzâ oldı Hotîn'e
Beni emr itdi sultân hîdmetine
Toğan avın iderdüm bile her dem
Görürdüm iltifâtını dem-â-dem
Beni hatt-ı şerîfle gönderürdi
Tabura begleri fermân iderdi
Bu resm-ile idüp anda gâzâlar
Tutarlardı sözüm begler ağalar (b.54-57)*

Savaş sonrası memlekete dönünce padişah, onu hazine odasında görevlendirir. O sene “büyük çıkma” olur ve Varvarî’ye sipahilik ihsan edilir. İstanbul’da bir kaç gün misafir olduktan sonra Şam’a gider. Ancak, o Şam’dayken İstanbul’da karışıklık çıkar ve Sultan Osman şehit edilir. Tahta, Sultan Mustafa’nın geçtiğini öğrenen Varvarî, soluğu İstanbul’da alır. Sipahilerin Sultan Osman’a yaptıklarını işitince, dirliğini bırakıp sipahilikten ayrılır ve elli akçe ile sultanın verdiği göreve başlar.

Daha sonra Mısır’a giden Varvarî, yeniçeri ağası olur. Bir süre burada görev yapan şair, tekrar İstanbul’a döner. Sultan, Varvarî’nin avcılık konusunda yetenekli olduğunu işitince, onu atmacacı-başılık vazifesiyle yanına alır. O günlerde halk arasında her gün çeşitli hâdiseler, karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Ancak, Sultan Mustafa bunları bertaraf etmesini bilir. Varvarî, Sultan Mustafa ile birlikte pek çok ava gider. Sonunda şahinci-başılık vazifesine getirilir. Dört yıl bu görevi ifa eden Varvarî, daha sonra sipahi ağalığına getirilir ve sultanın fermanıyla Bağdat seferine çıkar, Hüsrev Paşa komutasında Acem şahı ile savaşlar yapar ve çok kereler Kızılbaş (İran) ordusunu yenilgiye uğratırlar. Zor şehrinde Acemler’i yenip, orada birkaç gün dinlenirken Mihribân’ı düşmanın bastığı haberi ulaşır. Bunun üzerine Hüsrev Paşa yardım için asker gönderir. Varvarî de Mihribân’ı korumakla görevlendirilen altı bin askerin içinde yer alır. Bayrama üç gün kala Kadir gecesinin sabahı altmış bin Acem askeri baskın yapar. Çok kanlı bir savaş olur. Acem askerleri sayıca fazla olmasına rağmen kahramanca çarpışan Osmanlı askerleri muzaffer olur. Acem askerlerinin birçoğu öldürülürken, çok sayıda da esir alınır:

*Biraz gün ol maḥallde meks iderken
Didiler Mihribân’ı başdı düşmen
Hemân ol kahramân-ı şîr-peyker
Añâ imdâd içün gönderdi ‘asker*

*Oturup altı bîn erle ben anda
Muḥāfiẓ olmuş-idüm Mihribān'da*

*Var-idi 'īde üç gün ittifāķī
Kim olmuşduķ şeb-i ḳadre mülāķī*

*Gelüp almış bîn a'dā sūrḥ-serden
Hemān-dem başdılar bizi şehirden*

*İdüp nuşret bize lutf itdi Mevlā
Urup sūrḥ-sere bir seyf-i a'lā*

*Dilāverler ele alınca şemşīr
Hemān-dem her biri oldu birer şīr (b.83-89)*

*Dizildi küşteler şahrā vü deşte
Ser-i a'dā yığıldı püşte püşte*

*O yerler lālc-zār oldu şehirden
Kızıl ḳan akdı yere sūrḥ-serden (b.94-95)*

*Bi-ḥamdillāh olup a'dā perīşān
Çoğı oldu esīr-i bend-i zindān (b.97)*

Daha sonra Hüsrev Paşa Emedan'ı basıp, Hemedan'a yönelir. Pek çok şehri yakıp yıkan Osmanlı askeri, Acem şahının hükümrانlık alanını daraltır. Oradan Bağdad'a ulaşan Osmanlı askeri, Bağdat Kalesi'ni kuşatır. Kırk gün süren kuşatma çetin geçer ancak kalenin fethi mümkün olmaz. Ordu, kırkıncı gün kale kuşatmasından vazgeçip Musul ovasına yönelir.

Varvarî, Acem seferi müddetince gösterdiği başarılar nedeniyle Kıbrıs beylerbeyliği vazifesine terfi eder. Kıbrıs'ta altı ay hükümet ettikten sonra bir husumet neticesinde görevinden azledilir. İstanbul'a döndüğünde padişah, Varvarî'nin hâlini anlayıp, ona Adana mansıbını ihsan eder. Adana'da bir yıl görev yapan şair, tekrar Kıbrıs'ta görevlendirilir. Bir yıl sonra Diyarbakır'a gider. Ancak, Mehmet Paşa, Varvarî'yi Maraş valiliğine getirir.

Varvarî'nin Maraş valiliği sırasında Revan'a sefer düzenlenir. Varvarî de Sultan Murat Han'la birlikte yola koyulur. Sultan, ona orduda "dümdarlık" vazifesi verir. Varvarî'nin görevi ordunun arkasını muhafaza etmektir. Yolda üç defa Kızılbaş askeriyle karşılaşsa da Varvarî, vazifesini hakkıyla yerine getirir. Bu durumu gören Sultan Murat, Varvarî'ye dört kese altın ve kaftan hediye eder.

Revan fethi gerçekleşince Varvarî, padişahın otakçı-başılığına getirilir. Varvarî çarhacılık göreviyle ordunun önünde gidip, sultanın otağını kurar. Tebriz se-

feri müddetince sancak açıp, mal ve ganimet getiren Varvarî, ordunun en seçkin sınıflarından olan çarhacılık vazifesini sürdür. Sultan Murat sefer sonrası Van'a geldiğinde Varvarî'ye tekrar Kıbrıs mansıbını verir. Kısa zamanda üçüncü kez kendisine valilik nasip olan Varvarî, bir yıl vazifesini ifa ettikten sonra padişah, kendisine Anadolu ilini ihsan eder.

Bu sırada asker toplanıp Bağdat seferi için yola koyulur. Sultanın emriyle Varvarî de eyalet askerleriyle birlikte sefere katılır. Sultan Murat, bizzat ordunun başına geçip askeri Bağdat'a yürütür. Ordu Bağdat'a ulaştığında savaşa girilir. İkinci gün Varvarî'ye maiyetindeki orduyla hücum etmesi emredilir. Varvarî kale surlarına atıldığı sırada vurulup kanlar içinde kalır. Bu durumu işiten Sultan Murat lütfederek, Varvarî'nin tedavisi için cerrah gönderir. Bu arada savaş devam etmektedir. Her gün düşmanın hâli daha da zorlaşır. Varvarî'nin ifadesiyle, Sultan Murat bizzat savaş meydanına at sürüp Acem şahını yenilgiye uğratır. Kuşatmanın kırkinci günü Bağdat fethedilir, otuz bin Acem askeri öldürülür. Sultan Murat savaş esnasında hizmetlerini gördüğü Varvarî'ye Rumeli mansıbını ihsan eder.

Varvarî Anadolu'da hem beylerbeyi olur hem de müfettişlik görevini yürütür. O, bütün Rumeli'ni teftiş etmekle yükümlüdür. Bu sırada Arnavutluk (İlbasan)'ta karışıklık çıkar. İsyancılar kısa zamanda ayaklanıp iki kadıyı şehit ederler. Bu haberi alan Sultan Murat, Varvarî'yi isyancıların üzerine gönderir. Varvarî Arnavutluk'u eşkiyadan temizler. Varvarî, Anadolu'yu gezip müfettişlik vazifesini ifa ederken Sultan Murat'ın vefat haberi gelir.

Sultan Murat'ın yerine tahta, Sultan İbrahim geçince Varvarî görevinden azledilir. Fakir düşen Varvarî, padişaha hâlini arz edince, kendisine Manisa Sancağı arpalık olarak verilir. Daha sonra kendisine Van mansıbı verilir. Bir buçuk sene Van'da çalıştıktan sonra tekrar azledilir. İstanbul'a dönünce hâlini duyan padişah, Varvarî'ye Anadolu ilini ihsan eder. Anadolu'da vazifesini ifa ettiği sırada Mehmet Paşa⁶, Varvarî'nin halini işitip padişahı ikna eder ve Bosna valisi olmasını sağlar. Böylece Varvarî Ali Paşa'nın kırk üç yıllık sıla hasreti sona erer ve Varvarî, çoban olarak ayrıldığı memleketine vali olarak döner:

Olup kırk üç yıl içre ana vâsıl

Şıla itdüm murādum oldu hâsıl

Kemāl-i lutfunı çün gördüm anuñ

Unutdum cümle alāmin cihānuñ

Hakkuñ lutfi çün irişse bir kuluna

İder çübān iken sultān iline (b.169-171)

⁶ Burada yer alan Mehmet Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa olması kuvvetle muhtemeldir

Varvarî Ali Paşa'nın ölümü ise oldukça trajiktir. *Makâlât*'ta onun, son olarak Bosna'ya vali olarak atandığını görürüz. Oysa tarih kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Varvarî'nin sergüzeşti devam eder. Zira, onun Sivas'ta çıkardığı isyanın bastırılması (1648) ile, Bosna'ya vali olarak atanması (1642)⁷ arasında geçen zaman dilimi hakkındaki bilgileri *Sicill-i Osmanî*'den öğreniriz. Sicill-i Osmanî'ye göre, Bosna'dan sonra Varvarî, 1646 senesinde tekrar Kıbrıs valisi ve son olarak 1648 senesinde Sivas valisi olur.⁸

Varvarî Ali Paşa, Sivas valiliği vazifesini yürütürken Sultan İbrahim'in bayram harçlığı -gibi keyfi- talebini, vilayetin gelir gider dengelerini gözeterek özürle reddeder. [Bu durum padişahla Varvarî arasındaki iplerin gerilmesine neden olur.] Bunun üzerine Sultan İbrahim, İpşir Paşa'nın güzel eşini İstanbul'a getirmesini isteyince ipler tamamıyla kopar. Varvarî, padişahın devlet işleriyle ilgilenmediği, devlet işlerinin kadınlar elinde olduğu, umerâ ve beylerbeyi görevine getirenlerin kısa zamanda azledildiklerini, köylünün perişan bir hâlde olduğunu, memleketi bu durumu getiren devlet adamlarının padişaha bildirilmesi ve üç sene dolmadan idarî ve askerî görevlerin değiştirilmemesi gerektiğini söyleyerek, İstanbul'a yürüyeceğini ilan eder.⁹ Böylece tarihimizde "Varvar Ali Paşa isyanı" olarak adlandırılan hâdise vuku bulur.

Varvarî Ali Paşa'nın bu isyan girişimi üzerine İstanbul, kurnaz bir siyaset izleyerek isyanı bastırması için Varvarî'nin yakın dostu, İpşir Paşa'yı görevlendirir. İpşir Paşa, ilk anda "Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varayım" diyerek özür dilese de İstanbul'un baskılarına dayanamayarak görevi kabul eder. Varvarî, üzerine gönderilen İpşir Paşa'ya asî olmadığını söyleyerek, şehri teslim eder ve "benim ser'î davam vardır" diyerek Tokat'a doğru hareket eder.¹⁰ Böylece Varvarî Ali Paşa ustaca bir manevrayla, -biraz da İpşir Paşa'nın göz yummasıyla- hazırlıksız yakalanmaktan kurtulmuş olur. Daha sonra gelişen olayları Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde yer alan -Varvarî'nin Defter-zâde Mehmet Paşa'ya yazdığı- mektuptan öğreniriz. Varvarî Ali Paşa tüm olan biteni, yönetimle arası bozuk olan Defter-zâde Mehmet Paşa'ya anlatır ve kendisiyle işbirliği yapan paşaları sıralayıp, paşalar arasında eyalet taksimi yapar ve

⁷ *Sicill-i Osmanî*'de Varvarî'nin Bosna valiliği için 1644-45 tarihleri verilir. Ancak, bu tarih Varvarî'nin eserinde verdiği bilgilerle çelişmektedir. Ancak, Varvarî'nin çocukluk yıllarını yanlış hatırlaması ihtimali göz ardı edilmemelidir. *Makâlât* ve *Sicil-i Osmanî*'de verilen tarihler birkaç yıl farkla da olsa birbirine yakın tarihlerdir.

⁸ *Sicil-i Osmanî*, haz: Nuri Bayraktar, C.I, İstanbul, 1996, s.295.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 229, 230.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age. III, 230.

vezîr-i âzâmlık için kendisini (Defter-zâde'yi) uygun gördüklerini söyleyerek İstanbul'a yürümeyi teklif eder:

“Benim ... efendim, sultânım! Mesmû‘umuz oldu kim Erzurum’dan ma‘zûl olalı bu şiddet-i şitâda niçe berzahlar çeküp vâfir âdemleriniz gark-ı âb olmuştur. El-hükmülillah. Hemân sizler sağ olasız. İnşallahu Te‘âlâ an karîbi’z-zamân Cenâb-ı Bârî yârı kılıp ivazın eder. Bizim ahvâl-i pür-melâlimizden su‘âl ederse-niz âsitâne tarafından bir kapucu başı hatt-ı şerîf ile Sivas’a gelüp İpşir Paşa oğluzunun hatunu ki Gürcistan’da Mavrol Hân’ın kerîmesi Perîhân’dır, anı bizden emr-i şerîf ile Sultan İbrahim Hân vezîri Ahmed Paşa ilkâsıyla kerreteyn evâmîr u hatt-ı şerîfler vârid olup nâ-şer’îdir deyü vermeyüp Tokat kal‘asında dizdâra verüp cümle ulemâ ve suhâ ve meşâyihlere emânetullah deyü sicille kayd edüp verdim. İpşir Paşa oğlum bu ahvâli istîmâ’ edüp mektûb-ı dürebâr gönderüp buyurmuş kim ‘benim efendim ve peder-i azîzim, Allah senden râzî ola. Ehlimi vermemişsin. Eğer verirsen dü cihânda iki elim yakandadır ve rûz-ı mahşerde mes’ûl olursun ve eğer bu husûs için pâdişâh tarafından bir ser-encâm çekersen. Her ne gûne maksûd u merâmına göre yoluna bin cân ile yüz bin baş ve İpşir oğlunun başı yoluna fedâdır’ deyü mektûbları geldi. Bu mahallerde İpşir’in hatunun pâdişâha nâ-şer’î vermediğim pâdişâhın mesmû‘-ı hümâyûnları olıcak Sivas’dan bizi ma‘zûl edüp iki def‘â katlimize hatt-ı şerîfler gelüp avret hatırıyçün avret sözüne uyan avretten kötüdür, deyü hamd-ı Hudâ başımız vermeyüp Sivas’dan ma‘zûlen yedi bin asker ile hâlâ Turhal sahrâsında basîret üzere olup meks edüp günden güne tevâbi‘lerimiz gelüp cem‘ olmadadır. Ve İpşir Paşa oğlum Karaman eyâletiyle gelip ve niçe ma‘zûl mîr-i mîrânlar ve sâir umerâlar gelüp cemiyet-i kübrâ ile Üsküdar’a varup şer‘ ile da‘vâmız görüp yetmiş kimesnenin katlin isteriz. Bir vezîr oğlu verzîrsin mührü sana, Mısır’ı bana, İpşir oğluma Şam’ı, Süleymân Paşa oğluma Bağdâd’ı, Çavûşzâde oğluma Haleb’i, Melek Ahmed Paşa oğluma Erzurum’u isteriz. İmdi benim efendim oğlu efendim, bu mektûb-ı muhabbet-üslûbumuz varup vüsûl buldukda bir ân ve bir sâ‘at durmayup kat‘-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek birbirimizle haberleşerek deryâ-misâl asker ile gelüp Bursa altında cem‘ olavuz. Ve yedi vezîr ve on mîr-i mîrân ve bî-hisâb mîr-i livâlar ile yek dil ü yek cihet olup adl-i adâlet edüp bir beyza-i mürgu bir akçeye alarak âsitâne-i sa‘âdet tarafına varup mürafa‘a-i şer‘ olavuz”¹¹

Ancak, gerek mektubu aktaran Evliyâ Çelebi’nin gerekse Mehmet Paşa’nın mektup karşısındaki tutumları beklenenden çok farklıdır. Evliya Çelebi mektubu “eblehâne” olarak nitelendirirken, Mehmet Paşa, “Ne ahmak herîfdir. Mek-

¹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz: Zekeriya Kurşun ve diğerleri, YKY, İstanbul 1999, II, 230, 231.

tûbunda cemî'î hamâkatin ve bî-tedbîrliğın ifşâ etmek için hâl-i dilin i'lâm eylemiş."¹² diyerek -korkak ve hileci olarak gördüğü- İpşir Paşa'ya güvenmesini ve tedbirli olması gerektiğini öğütleyen uzun bir mektupla cevap verir. Mehmet Paşa, Üsküdar'a yürümenin tehlikeli olacağını, asker toplayıp celâlî olmanın daha doğru bir karar olacağını söyler:

"Benim peder-i azîzim! Mektûb-ı dürer-bârnızda tahrîr etmişsiz kim bir baş Üsküdar'a dek İpşir oğlum ile ve sâir vüzerâ ve mîr-i mîrânlar ile gidüp şer' ile da'vâm görürüm, buyurmuşsuz. Da'vâcın kadı, yarıcun Allah ola, deyü elsine-i nâsda darb-ı meseli ma'lûm-ı sa'âdet-mendiniz değil midir? Cenâbınızın hod hasmı pâdişâhdır, pâdişâh âdil gerek kim şer' ile da'vâm var diyesiz. Nâ-şer'î bir âdemin ehlin almak murâd edinen imâmın mezâhib-i erba'a fetâvâlarında imâmeti sahîh olmadığı hod azherü mine's-şemsdir. Böyle olan imâma niçe iktidâ edüp niçe mu'âvemet edüp niçe şer' ile da'vâm vardır dersiz ve umûma muhâlefet kuvvet-i hatâdan idüğü ma'lûmunuzdur. Atalar sözünü tutmayan hatâlar demiş, el mi yaman beğ mi yaman demişler ve Sultân Murâd tâbe serâh hazretleri merhûmun zamânından berü harem-i hâsda perveriş bulup bu sinn-i sâliniz içre bu kadar celâlî ve cemâl zorbalı kim ulü'l-emr üzre ısyân u tuğyân edenlerin kankısı iflâh u ber-hurdâr olup müsmir olmuşdur. Ve karîbü'l-ahd olan Erzürûm'da Celâlî Abaza Paşa bu kadar sene ısyân edüp Sultân Osmân Efendi'min kanı deyü kırk bin yeniçeri kırıp şer' ile da'vâm vardır der idi. Şer'î ve nâ-şer'î da'vâsın kim istimâ' edüp âhir hâli neye münce oldu ... âsîtâne'den âdemlerim geldi. Bâb-ı Hümayûn önünde Gazze makrameleri üzre altı vezîr ve beş mîr-i mîrân kellesi yatarmış. Sakının, el-hazer el-hazer, şer'ile Üsküdar'a gelmen ... Ve buyurmuşsuz kim İpşir oğlum benimle bilebilir. Bir kılıma bin kelle verir demiş, sizi eyle inandırmış. Sakının vallahi i'timâd ve i'tikâd etmen. Baş değil bir taş ve lâş ve lâşî vermez.. Zira Abaza aşireti mâbeyninde bir babak soydur. Ve gâyet hasîs ve denî ve le'im ve korkak kavmdendir. Kendinin dahi cemî'î zamânında bahâdırlığı zâhir ü bâhir olmamıştır... Benim peder-i azîzim, anın ipiyle kuyuya inen câh-ı gayyâda kalır. Hîle-kâdır, cengâver, dilâver ve server değildir. Hattâ ma'lûmunuz değil midir kim Murad Hân-ı Râbî'in İpşir (Revân kal'ası cenginde) emîr-i ahûr-ı kebîri değil mi idi? Üç yüz aded âdem ile yetmiş Kızılbaş-ı bed-ma'âş bunlara râst gelüp dahi Kızılbaş ile elleşmeden ve zahmdâr olmadan der-ceng-i evvel üç yüz âdemlerinden hicâb etmeden firâr etdi. Ve üç yüz âdemi ceng ü savaşı perhâş edüp esîr oldular. Ve İpşir'in akabince Kızılbaşlar düşüp atı kalmadan belinden tırkeş ve kılıcın bıragup piyâde nehr-i Zengî sâhilinde ahşama dek bir bostân içinde pinhân olup ba'de'l-mağrib Ken'an Paşa ordusuna uryânen gelüp Ken'an Paşa bir kat esbâb ve bir kat silâh ve bir at ihsân edüp ceng ide ide halâs oldum, deyü kizb eden kezzâb

¹² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, II, 230.

u mûhenât İpşir değil midir? ... Benim pederim, sakın böyle bed-nâm ... ile ... hemzebân olma ve kimseye i'timâd edüp mahrem-i esrâr edinme. Sana sûret-i hakdan görünüp âsitâne tarafıyla mansıb-ı âlî için yek-dil ü yek-cihet olup vakt-i hengâmda seni meydânda korlar ... Benim izzetli peder-i azîzim! Eğer düşmândan suhûletle intikâm alup kelle kurtarmak murâdınız ise adl-i adâlet ederim deyü Üsküdar'a (varmayınız). Bu pendlerim eğer makbûl-ı şerîfiniz olursa işte bu ciğeri pür-hûn ehl-i halîm evlâdı ve kardaş yoldaşım olan Vezîr-i a'zâm Sâlih Paşa ve kethüdâsı İbrâhîm Paşa ve Sâlih Paşa karındaşı Murtazâ Paşa gibi veliy-yi ni'am-ı akrân u emsâlden ayrılmış oğlun Mehmed fakîr hâlâ on iki bin askerle Engürü altında Kütahiyye'den ma'zûl Küçük Çavuş Paşa ve Kethüdâzâde Bâkî Paşa ve Dede Osman Paşa ve Seydî Ahmed Paşa ve niçe umerâlar hâlâ benimle intüp binerler... Hemân Eskişehir altına bu kadar deryâ-misâl asker ile varalım, uralım, yakalım, yıkalım, günden güne cem' olalım. Asalım basalım, keselim, alalım, askere verelim. Kapularımız askeri bilsinler kim celâlî olup ısyân etdiğimiz cümlesi suçlu olup kümeden ayrılmayup cân baş ile hizmet ederler. Ammâ bir yumurta bir akçeye almak ile âdemin başına kafadâr âdem cem' olmaz. Eğer olursa iş başa düşünce yâr olmaz. Ammâ her hayme ve hargâhda avret ve oğlan mubâh gerekdir. Böyle olursa bir hayli devletimiz mümtedd olup inşâallah kelimiz kurtarup düşmanlarımızdan intikâmlar alup âsitâne tarafında ahvâl-i devlet bergeşte olup emîndir ki felek¹³-i kec-refât vefk-i murâdımız üzerine deverân ide ve illâ bundan gayrı ilâc yoktur. Eğer böyle olmaz dersiniz mektub-ı muhabbet-üslûbumuz küstahâne tahrîr olunmuştur, dâmen-i afv ile setr edüp ale't-ta'cîl yine mefhûmun bu cânibe mektûbumuz îsâl eden Evliyâ Çelebi kulunuz ile mefhûmun bu cânibe i'lâm buyurasız."¹⁴

Evliya Çelebi mektubu ulaştırmadan Varvarî Ali Paşa, Turhal'dan harekete geçer. Evliya Çelebi, Gergeran Kasabası yakınlarında kırk-elli bin askeriyle istirahat eden Varvarî'nin ordusuna yetişir ve Mehmet Paşa'nın mektubunu ulaştırır. Bu arada Köprülü Mehmet Paşa ve beraberindekilerin savaş tedbiri aldığı haberi ulaşınca Varvarî harekete geçer. Kızılırmak köprüsünü geçerek Sarı Karye'ye ulaşır. Daha önce "Ben seninle birlikteyim ve yoluna kurbânım" diyen Köprülü, dört eyalet sancağı askeriyle Karşumludağı eteğinde Varvarî'nin ordusuyla çarpışır. Savaşı kazanan Varvarî, esîr ettiği paşaları zincire vurdurup, otağının önüne bağlatır. Evliyâ Çelebi'nin "Bunlar Müslüman ümmetidir. Osmanlı, daima paşaları birbirinin üzerine gönderir. Size, emre itaat etmiş olan bu paşalara iyi muamele etmek yakışır" dese de Varvarî, zafer sarhoşluğuyla guru-

¹³ "felek" sözcüğü metinde "fûlk" şeklinde yazılmıştır. "gemi" anlamındaki "fûlk" sözcüğü ile imlası aynı olan "felek" sözcüğünün, metne daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 232, 233.

ra kapılır ve Defterzâde Mehmet Paşa'ya ihtiyaç kalmadığını, ancak dilerse kendilerine katılabileceğini söyler. Hatta Defter-zâde'nin güvenme dediği İpşir Paşa'nın -Varvarî'nin ordusuna katılmak üzere geldiğine dair- mektubunu, kendi mektubuyla birlikte Mehmet Paşa'ya gönderir. Bu arada İstanbul da boş durmaz. Hem Varvarî'ye hem de Mehmet Paşa'ya Mısır valiliğini vaat ederek iki tarafı birbirine kırdırmaya çalışır. Karşılıklı mektuplaşmalarla bu durum ortaya çıkar ve İstanbul'un çabaları boşa gider. İpşir Paşa da Varvarî'nin başı karşılığında kendisine Şam eyâletini vadeden hatt-ı şerîfi Varvarî'ye göndermiştir. İpşir Paşa'nın bu hareketi karşısında kendisine güveni artan Varvarî, İpşir Paşa'nın gelmesini bekleyerek zafer hayallerine dalar. Oysa İstanbul, başarılı bir siyasî manevrayla İpşir Paşa'nın zaaflarından yararlanmasını bilir. Siyaset denen var olma savaşında dostluğun sınırlarının çıkarlarla belirlendiğinden olacak, İpşir Paşa "ya başı ya başın" diye gelen emre boyun eğer. Kaldı ki Varvarî, Köprülü Mehmet Paşa ile yaptığı savaşla dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Bu durumda İpşir Paşa'ya hareket alanı kalmaz ve güçlü olanın tarafında yer alır.

İpşir Paşa ve ordusu, zafer hayallerine dalan Varvarî Paşa'nın ordugahına beklenenden bir gün önce gelir. Paşayı ve ordusunu karşılamaya çıkan Varvarî, konuyu ağırlamak için etrafa emirler yağdırır, son âna kadar olan bitenin farkına varamaz. İpşir Paşa hazırlıksız durumda yakaladığı Varvarî'yi bozguna uğratır. Çatışma esnasında Varvarî, atından düşürülerek esir edilir. Köprülü ve diğer paşalar kurtarılır. Varvarî, İpşir Paşa'nın önüne getirilir. Her ne kadar Varvarî'ye iyi muamele edilse de Varvarî uğradığı ihanetin etkisiyle İpşir Paşa'ya ağır sözler sarf eder:

"Bak a hayınlık ile Erzurum'da Celâlî Abaza Paşa'dan berü bağı pişmiş niçe bin kerre oğlanlığa düşmüş, ben senin ehlini hâtırın için zînâ etdirmeği kabûl etmeyüp senin ırz u gayretin için Sivas'dan azli kabûl ehlini, Allah emâneti Tokat Kal'asına koyup bu kadar sekbân ve sarıca ile muhafaza etdirüp ehlini günden ve gölgeden sakındım ve nâmım, pâdişâha âsî oldu deyü şâyî' oldu... Sana i'tikâd edüp oğlum İpşir'dir deyü i'timâd etdim. Yoksa ben seni bu Köprülü ve Kör Hüseyin Paşa'dan bed-ter ederdim... Adüvlerimden merd-i meydânlık ile intikâm aldım. Sen babaklık nâmıyla meşhûr-ı âfâk olup bed-nâm oldun. Şimden gerü şu başımı kesüp avretinin ..." ¹⁵

gibi ağır sözler söyleyen ve gururundan taviz vermeyen Varvarî Ali Paşa'nın başı, İpşir Paşa'nın işaretiyle gövdesinden ayrılır. Evliya Çelebi'ye göre Varvarî'nin kafa derisi yüzölüp, içi pamukla doldurularak kutularla ¹⁶; Hammer'e göre

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II, 239, 240.

¹⁶ *age.*, II, 240.

ise paşanın ve zabıtların başı değneklere geçirilerek¹⁷ İstanbul'a gönderilir. Uzunçarşılı, Varvarî'nin isyanı için 1647 (H.1057) senesini vermektedir¹⁸ ki bu tarih - isyanın akabinde hâdiselerin hızla gelişmesi nedeniyle- paşanın ölüm tarihine delalet eder. Nitekim *Sicill-i Osmanî*'de isyanının bastırılması ve Varvarî Ali Paşa'nın öldürülmesi için 1648 tarihi verir.

2.Varvarî Ali Paşa'nın Kişiliği

Tarihî kaynaklarda Varvarî Ali Paşa'nın hayatı ve kişiliğine dair az da olsa bilgi verilmektedir. Ancak, onun hayatının büyük bir bölümü ve kişilik özellikleriyle ilgili temel kaynak *Makâlât*'ıdır. *Makâlât*'ta dile getirilen hâdiseler ve Varvarî'nin hâdisler karşısındaki tutumu, onun psikolojisi ve dünya görüşü hakkında ipuçları vermektedir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Varvarî Ali, devşirme için çocuk toplayan Osmanlı görevlileri tarafından Bosna'dan İstanbul'a getirilir. Başına geleceklerden habersiz olan şairin ilk tepkisi ağlayıp sızlanmak olur. Galata'dan saraya getirilen şair için burada geçen ilk dört sene alışma devresi olarak değerlendirilmelidir. En alt seviyedeki hizmetlerde iki akçe karşılığı çalışmak, vatanında ayrılmış bir çocuk için kolay olmayacaktır. Bu dönemde şairin yaşadığı yalnızlık psikolojisi ve mutsuzluk eserinde hissedilir:

Beni de aldılar giryân u nâçâr

Bilimezdîm n'olısar 'âkıbet kâr

Getürdiler Galata'da sarâyâ

Nice geldüğümü bilmem oraya

İki akçe vazîfe itdiler pes

Oturdum dört sene ben anda bîkes (b.14-16)

Sıkıntı çekilmeden mutluluğa kavuşulamayacağını bilen şair, tüm güçlüklerle katlanarak sabırla vazifesini yerine getirir.

'Aceb sırdur gınâ olmazsa 'anâsız

'Aceb hikmet bal olmaz belâsız (b.17)

Sabır ve azim, onun kişiliğinin temel özellikleri arasında yer alır. Kendisine verilen tüm vazifeleri hakkıyla yerine getirmedeği gibi karşısına çıkan fırsatları da değerlendirir. O, fizikî özelliklerini dahi kullanmasını bilir. Kendisini göstermek

¹⁷ Hammer *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, 412.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, III, 230.

isteyen şair, fırsat düştükçe kâh padişahın önünde güreş tutarak kâh atların üzerine sıçrayıp onları takatsiz bırakarak meziyetlerini sergilemekten çekinmez. Hikmet Ertaylan'ın da belirttiği üzere o, “Sultan Ahmet’e doğancılıkla kendisini beğendirdiği gibi, Sultan Osman’a da pehlivanlıkla kendisini beğendirmiş”¹⁹ tir. Varvarî'nin dikkat çekme isteğini ve azmini tüm davranışlarında açıkça görebiliriz. Örneğin Varvarî, bir gün saray içinde has odanın önünde bulunan bir kuyunun üzerinden atlar. Bu öylesine büyük bir kuyudur ki kimse üzerinden atlamaya cesaret edemez. Onun bu atlayışını görenler şaşkınlıktan kendilerini alamazlar:

Dilâverlik iderdüm maqdeminde

Güreş tutar-idüm fırsat deminde

Gchî tāvus-şifat cevlan iderdüm

Üç atı şıçrayup pür-tâb iderdüm

Huşûşâ bir kuyu var-idi anda

Sarây içinde haş ota önünde

Yoğ-idi zehresi bir pehlivānuñ

Ki bir kez şıçraya üstinden anuñ

Şıgındum Haqq'a bir gün ben dürüşdüm

Atup kendüm öbür yanına düşdüm

Ta'accüb eyledi hep ehl-i 'ibret

Ki virmişdür baña Haq böyle gayret (b.48-53)

Varvarî, azmi sayesinde çevresindeki devlet büyüklerinin ilgisini çekmeyi başarır. Hangi vazifeye getirilirse görevini hakkıyla yerine getirir. Sarayda sıradan hizmetlerden, doğancılığa kadar çok sayıda görev üstlenen şair, padişah ve çevresindekilerin taktirini kazanır. Bu durum onun çevresiyle iyi ilişkiler kurmada sağladığı başarıyı gösterir. Hayatı müddetince altı padişahın hükümetini idrak eden Varvarî, hemen hepsinin belli ölçüde takdirini kazanmış, yeni gelen sultanlarla uyum sorunu yaşamamıştır. Onun azmi ve gayreti, insanî vasıflarını kaybetmesine neden olmamıştır. O, hayatının ilk dönemlerinde önemli bir mevki elde etmediği halde eski dostunu unutmaz. Bir gün ava çıkan padişah, bir akbaba görür ve Varvarî'nin doğanı, diğerlerinden daha iyi avcı olduğu için doğanı akbabanın üzerine salar. Doğanın akbabayı avlayıp ovaya düşürmesine çok sevinen padişah, Varvarî'ye muradının ne olduğunu sorar:

¹⁹ I. Hikmet Ertaylan, “Varvarî Ali Paşa”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, 167.

*Çıkardı bazîlerle şayd-gâha
Toğan avı gelürdi hoş o şâha*

*Benüm bâzum hûb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden*

*Meger bir gün o şch çıkdı şikâra
Toğan aldı clümden âşikâre*

*Görüp bir kerkcsi şaldı havāya
İdüp şayd anı düşürdi ovaya*

*Bakup ol dem didi söyle murāduñ
Baña ‘arz cyle aḥvāl-i fuāduñ (b.27-31)*

Bunun üzerine Varvarî, elde ettiği bu ilk imkânı eski dostu için kullanmaktan çekinmez ve büyük odada -her türlü lütfu hakeden- emektar bir kulunun olduğunu, onun “seferli” olmasını istediğini söyler. Varvarî’nin isteğini kabul eden sultan, söz konusu emektarı, seferli olarak atayıp, ona kaftan verir. Varvarî, dostunun dileğinin yerine getirilmesi için aracılık yapmanın kendisi için en büyük mutluluk olduğunu düşünür. Zira, ona göre bu geçici dünyada insan ancak yaptığı iyilikle kalıcı olacaktır:

*Didüm var bir kuluñ büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murāda*

*Emek-dār u dilir u dil-fezādur
Ne denlû iltifāt itscñ sezādur*

*Ricāmuz oldı pes maḳbûl-ı sultān
Seferli idüp anı virdi kaftān*

*Niyāz chline yiter bu sa ‘ādet
Geçc aḥbābı ḥaḳḳında şefā‘at*

*Ġaraż budur fenā dünyāda dāīm
Ola iylük-ile her kişi ḳāim (b.32-36)*

Varvarî’nin vefa duygusunu padişahlarla olan ilişkilerinde de görmek mümkündür. O, tüm padişahlarla iyi ilişkiler kurmuş, vefat eden padişahları da hayır-

la yâd etmesini bilmiştir. Ancak, bu durum tüm padişahlar için geçerli değildir. Sözgelimi III. Mehmet'in ölümü üzerine şair, olumlu ya da olumsuz bir görüş bildirmez. Varvarî'nin bu yaklaşımı muhtemelen memleketinden koparılıp gurbete getirilen bir çocuğun psikolojisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Sultan Osman'ın şehit edilmesi üzerine Varvarî, ilk kez elde ettiği önemli bir mansıbı bırakarak İstanbul'a gelmiştir. Sultanın şehadetinde sipahilerin rolü olduğunu öğrenince dirliğini bırakarak askerlikten ayrılmıştır. Bu durum da onun kişiliği hakkında önemli ipuçları vermektedir:

*Naşib olmuş o sultāna şehādet
Virilmiş Muştāfā Hān'a hilāfet*

*Hudā rahmetler ide añā daīm
Du'āsı tā kıyāmet ola kāīm*

*Bañā çün bu haberler virdi ğayret
Sıtanbul'a hemān itdüm 'azīmet*

*Sipāh itdügi ahvāli işitdüm
Bırağup dirliğüm ğāyet iş itdüm*

*Teferruk eyleyüp çıkdum sipehden
Vazīfem elli akçe oldı şehden (b.67-71)*

Varvarî, güç durumlara düştüğü zamanlarda dahi insanî vasıflarından ve güçlü kişiliğinden taviz vermez. Bu durumu onun siyasî hayatında da müşahe-
de edebiliriz. Örneğin Sultan İbrahim'in keyfî olarak bayram harçlığı istemesi üzerine Varvarî'nin verdiği cevap dikkat çekicidir. O, “Ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?” diyerek mübaşirleri geri gönderir²⁰. Varvarî, İbşir Paşa'nın zevcesinin talep edilmesi meselesinde de benzer bir tepki gösterir. “Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın güzel bir zevcesi olduğunu duyarak onu İstanbul'a getirmek istemişse de Varvarî Ali Paşa: ‘Bir müsliminin nikâhlısını nasıl başkasına teslim edeyim’ diye bu isteği de reddetmiştir”²¹. Varvarî'nin padişaha dahi karşı gelerek doğru bildiği yolda ilerlemesi onun sağlam karakterini gösterir. Varvarî Ali Paşa, dürüstlüğü, doğruluktan ayrılmayan yapısı, cesareti ile bir karakter heykeli olarak karşımıza dikilir. Nitekim Varvarî'nin ölüm haberi İstanbul'a ulaştığında bir asînin ölümüne sevinenler olduğu gibi, “devlet'te intizamın yeniden sağlanmasına muk-

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, age., III, 229.

²¹ age., III, 229.

tedir olabilecek yegâne adamın İpşir Paşa tarafından yok edilmesine teessüf edenler”²² de olmuştur.

3. Sonuç

XVI.-XVII. yüzyıllarda yaşamış olan Varvarî Ali Paşa’nın hayatı, edebiyat ve tarih sahasına iki farklı biçimde yansımıştır. Varvarî’nin yaşamı incelendiğinde, onda saltanatın iki yüzünü de bulmak mümkündür. Edebî sahada yazdığı *Makâlât-ı Varvarî* adlı otobiyografik mahiyetteki mesnevisinde şair, Osmanlı Devletinin tebaasından bir çobanı alarak, devlet kademelerinde yükselişini âdetâ film kareleri şeklinde okuyucuya sunar. Şair, yedi sekiz yaşlarında bir çocukken çıktığı memleketine, kırk üç yıl sonra vali olarak döner. Bu eser, Osmanlı devşirme sisteminin bir mucizesi olarak, Osmanlı toplumsal tabakalaşmasında sınıflar arası geçişin her dönemde mümkün olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, Varvarî’nin yaşamının ikinci kısmında Osmanlı devlet adamlarının yönetimdeki keyfiliklerinin ve yanlışlıklarının, kıymetli bir Osmanlı valisini âsiliğe teşvik edişini görürüz. *Seyahatnâme*’de Varvarî Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı Devletinin izlediği “paşaları birbirine kırdıran” kurnaz siyasetin yansımalarını buluruz. Ayrıca, transkripsiyonlu metnini yayımladığımız mesneviden hareketle Osmanlı sarayı ve ordusundaki “atmacacı-başı, şahinci-başı, doğancı, dümdar, seferli, büyük çıkma, çarhacı-başı” gibi terimler hakkında çeşitli ipuçları bulmak mümkündür. Sonuç olarak *Makâlât-ı Varvarî* vasıtasıyla Varvarî Ali Paşa’nın hayatının karanlıkta kalan 43 yılını aydınlatırken, Osmanlı Devletinin yarım asırlık sosyal, siyasî ve tarihî hâdiselerini izleme olanağı buluruz.

²² Hammer *Buyuk Osmanlı Tarihi*, V, 413.

Maḳālāt-ı Varvārī Ali [Paşa]²³

İşenā vü ḥamd ü şükr olsun Hudā'ya
Kim oldur irgüren rāh-ı Hudāya

Odur arz u semā ehline ma'būd
Olur fikrinde 'aciz cümle mevcūd

Şerīki yok vezīri yok o şāhuñ
Kulıyuz şıdık-ile ol pādīşāhuñ

Esīr iken emīr ider faḳīrī
Zelīl iken 'azīz ider ḥaḳīrī

Qara taşdan aḳıdur āb-ı ḥayvān
Qamu 'ālem garīk-i baḥr-ı iḥsān

Nevālī çeşmesi her yerde cārī
'Aṭāsı neş'esi eşyāda sārī

Anuñ elṭāfına yokdur nihāyet
Anuñ iḥsānidur bī-ḥadd u ḡāyet

Huṣūsā bu kulına olan iḥsān
Anuñ biñde birin 'add itmez insān

Ben idim oğlu bir merd-i faḳīrūñ
Cihān chlinden ednā bir ḥaḳīrūñ

10Felākct deştini seyrān iderdüm
N'olısar 'āḳıbet bilmez giderdüm

'İnāyet cyleyüp lutf ıssı Bārī
Hidāyet rehberini kıldı yārī

Meḡer Sulṭān Meḡemmed Hūn-ı devrān
Ḡulām cem'ine bir gün itdi fermān

Çıkup Bosna iline daḡı bir ḳol
Mübaşir oldı oḡlān cem'ine ol

[2]Beni de aldılar giryān u nāḳār
Bilimezdüm n'olısar 'āḳıbet kār

Getürdiler Ḡalaṭa'dan sarāya
Nice geldüḡümi bilmem oraya

İki aḳçe vazīfe itdiler pes
Oturdum dört sene ben anda bīkes

'Aceb sırdur ḡınā olmazsa 'anāsız
'Aceb ḥikmet ki bal olmaz belāsız

Bu eşnāda çün irdi emr-i Sübhān
Civār-ı rahmte naḳl itdi sulṭān

Bedel virüp ḳodı bir pādīşāhī
Yüzi nūrı başardı mihr u māhı

20Kim oldur ḡayr-nesl-i āl-i 'Oṣmān
Semiyy-i Aḡmed-i maḡbūb-ı Raḡmān

Culūs idüp çü giydi tāc-ı 'izzet
Büyük çıkma içün virdi icāzet

İdüp andan serāy-ı ḡāṣa fermān
Beni aldı büyük odaya sulṭān

Baṅa öğretdiler ādāb u ḡizmet
Edebdür ādeme esbāb-ı 'izzet

Oturaḳ oldum on yıl cān u dilden
İderdüm ḡizmetüm geldükce elden

²³ Makālāt-ı Varvārī'nin el yazması nüshası, tıpkı-basım (faksimile) olarak yayımlanmıştır. (bk. İ. Hikmet Ertaylan, "Varvārī Ali Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II/3-4, İstanbul, 1948, s.155-170.

Bihamdillah toğancı oldum andan
Olup mesrûr kâm aldum cihândan

Cenâb-ı Hâk'dan irüp anâ da'vet
Hemân-dem itdi firdevse 'azîmet

İki kez Edirne²⁴'ye bile gitdüm
Yanınca av idüp hizmetler itdüm

O şâhı mağfîret kıl ey ilahî
Bağışla var ise cürm ü günâhı

Çıkardı bazîlerle şayd-gâha
Toğan avı gelürdi hoş o şâha

40Anuñ gibi bu mülke virmedi şân
Ne deñlü geldi dehre pâdişâhân

Benüm bâzum hûb idi niçesinden
Kebüter perr dökerdi pençesinden

Kerem-kânı mürüvvet şâhibiydi
'Aceb hayrât ü birre tâlibiydi

Meger bir gün o şeh çıktı şikâra
Toğan aldı elümden âşikâre

Zamānuñda olan hayrât-ı 'uzmā
Zuhûra gelmedi turdukça dünyā

30Görüp bir kerkesi şaldı havāya
İdüp şayd anı düşürdi ovaya

Deminde olmadı hiç kimse dil-teng
Meger muṭrib elinden inṭeye çeng

Bakup ol dem didi söyle murāduñ
Baña 'arz eyle aḥvāl-i fuāduñ

Çün ol sulṭānı itdi ḥâk ziyāfet
Virildi Muṣṭafā Hân'a ḥilāfet

Didüm var bir kuluñ büyük odada
Seferli eyleyüp irgür murāda

Kıyām itdüm anuñ da hürmetinde
İrişdüm 'izzete çok devletinde

[3]Emek-dār u dilir u dil-fezādur
Ne deñlü iltifāt itseñ sezādur

Culūs itdi çü 'Osmān Hân-ı Ğāzî
Görürdi luṭfunı her merd-bāzı

Ricāmuz oldu pes maḳbûl-ı sulṭān
Seferli idüp anı virdi ḳaṭān

Severdi cümleden ḡāyet faḳîri
Huṣûrından gidermezdi ḥaḳîri

Niyāz ehline yiter bu sa'âdet
Geçe aḥbâbı ḥaḳḳında şefâ'at

Dilāverlik iderdüm maḳdeminde
Güreş tutar-idüm fırsat deminde

Ğaraż budur fenā dünyāda dāim
Ola iylik-ile her kişi ḳāim

Gehî tāvus-şifat cevlan iderdüm
Üç atı şıçrayup pür-tāb iderdüm

Meger bir gün o sulṭān-ı cihān-gîr
İderken āhiret emrinde tedbîr

50Huşûşā bir kuyu var-idi anda
Sarāy içinde ḥaş oṭa öninde

²⁴ Vezin gereği "Edrine" biçiminde okumak gerekir.

Yoğ-idi zehresi bir pehlivānuñ
Ki bir kez şıçraya üstinden anuñ

[4]Şığındum Hakk'a bir gün ben dürüşdüm
Atup kendüm öbür yanına düşdüm

Ne şan'atlu kurup kılınmış düzenler
O hâli görmemiş dehri gezenler

Ta'accüb eyledi hep ehl-i 'ibret
Ki virmişdür baña Hakk böyle gayret

Naşib olmuş o sultāna şehâdet
Virilmiş Muştafâ Hân'a hilâfet

Bu eşnâda gazâ oldu Hofîn'e
Beni emr itdi sultân hizmetine

Hudâ rahmetler ide aña daîm
Du'âsı tâ kıyâmet ola kâim

Toğan avın iderdüm bile her dem
Görürdüm iltifâtını dem-â-dem

Baňa çün bu haberler virdi gayret
Sıtanbul'a hemân itdüm 'azîmet

Beni haţt-ı şerifle gönderürdi
Tabura begleri fermân iderdi

70Sipâh itdügi ahvâli işitdüm
Bırağup dirligüm gâyet iş itdüm

Bu resm-ile idüp anda gazâlar
Tutarlardı sözüm begler ağalar

[5]Teferruk eyleyüp çıkdum sipehden
Vazîfem elli akçe oldu şehden

Çü 'avdet eyledi ol şâh-ı kişver
O yolda oldum ihsânına mazhar

Pes andan sonra Mısr'a niyyet itdüm
Yeniçeri ağalığıyla gitdüm

Toğancılıkla kıldı baňa ihsân
Hazîne odasına itdi fermân

Sıtanbul'a teveccüh itdüm andan
Yöneldüm hazret-i sultāna cāndan

60Büyük çıkma olup ol yıl kamuya
Sipâhîlikle çıkdum ben kapuya

Vukûfum olduğın çünkim işitdi
Faķiri atmacacı başı itdi

Ki zirâ var-idi rağbet sipâha
Sipeh maķbûl idi ol padişâha

Velikin halk-ı 'âlem içre ol sâl
Zuhur iderdi her gün niçe ahvâl

O olup bir kaç gün İstanbul'da mihmân
İderdüm her yerin 'ibretle seyrân

Şeb-i fitne çün irdi ahirine
Şeyâtîn kaçdı hep yerlü yerine

Yolum düşdi benüm Sâam-ı şerîfe
Teveccüh itdüm ol cāy-ı laţîfe

Murâd üzre idüp eflâk-i devrân
Tulû' itdi ufukdan Şeh Murad Hân

Meger ben Sâamda iken yâda muhâl
Zuhûr itmiş Sıtanbul içre ol sâl

O şāhuñ çok şikâr itdüm katında
O olup şāhînci başı devletinde

O olup Mirrih gelüp 'Akreb de rakķāş
O sâ'at kurmuş anda meclis-i hâş

Pes oldum dört yıl ol hizmetde kâim
Teķarrüb kesb iderdüm aña daîm

80Sipâh ağalığını idüp ihsân O şeh kıldı beni Bağdâd'a fermân	Olupdı elde her nîze bir ejder 'Adûnuñ bağrını deldi çü neşter
İdüp Hüsrev Paşa ile gazâlar 'Acem şâhına virdük çok cezâlar	Dizildi küşteler şahrâ vü deşte Ser-i a'dâ yığıldı püşte püşte
Varup serdâr-ı a'zam şeh-i Zor'a 'Acem kavmini çekdi hayli zora	O yerler lâle-zâr oldu şehirden Kızıl kan akdı yere sürh-serden
Biraz gün ol maḥallde meks iderken Didiler Mihribân'ı başdı düşmen	Çıkup feryâd-ı düşmen âsumâna Şadâ-yı el-amân tıldı cihâna
Hemân ol kahramân-ı şîr-peyker Aña imdâd için gönderdi 'asker	Bi-ḥamdillâh olup a'dâ perîşân Çoğı oldu esîr-i bend-i zindân
Oturup altı bîn erle ben anda Muḥâfız olmuş-idüm Mihribân'da	Pes andan şadr-ı â'zam Emedân'ı Başuban ğâret itdi Hâmedân'ı
Var-idi 'ide üç gün ittifâkı Kim olmuşduk şeb-i kadre mülâkî	Yakup yıkdık çü vardık Dergezin'e Kıomadık şâha bir yer kim gezine
Gelüp altmış bîn a'dâ sürh-serden Hemân-dem başdılar bizi şehirden	100 Urup dîn seyfini bî-bâk ü pervâ Resûlün sünnetini itdik ihyâ
İdüp nuşret bize luṭf itdi Mevlâ Urup sürh-sere ²⁵ bir seyf-i a'lâ	Şurûṭın eyledik icrâ cihâduñ Okutduk ḥuṭbesin Sultân Murâduñ
Dilâverler ele alınca şemşîr Hemân-dem her biri oldu birer şîr	Varup Bağdâd'a andan 'asker-ile Kuşatdık kal'ayı hep leşker-ile
[6] 90 Şadâ-yı Allah Allah tıldı dünyâ Şanasın kim kıyâmet oldu peydâ	Tüfeng u top şadâsından be-her ân Feleklerde melekler oldu ḥayrân
Düşürdi Zühre sâzın hayretinden Ko[y]up Mirrîḥ tigin ḡayretinden	Müyesser olmadı çün fetḥi anuñ Rızâ virdik kazâsına Hudânuñ
O cengi görse ger Sām u Nerimân Olurdu heybetinden deng ü ḡayrân	İdüp kırkıncı günde andan 'avdet Muşul şahrâsına itdik 'azîmet

²⁵ Vezin zaruretiyle sözcük "sürh-i ser" olarak okunmalıdır.

Olup Kıbrıs'a beglerbegi anda
Kıpu düzüp revân oldum ol ânda

İdüp Kıbrıs'da altı ay hükümet
İderdüm şer'ile faşl-ı huşümet

Çıkup ma'zül oluban şöñra andan
Yöneldim hazret-i sultāna cāndan

[7]Bilüp ahvālūmi lutf itdi sultān
Adana mansıbını itdi ihsān

110İdüp beglerbegilik bir yıl anda
Yine Kıbrıs'a oldum az zamānda

İdüp anda yine bir yıl hükümet
Diyārbekir'e pes itdüm 'azımet

Meħemmed Paşa ol serdār-ı ā'zam
Beni Mar'aş'a vālī itdi ol dem

Bu eşnāda sefer düşdi Revān'a
Murād Hān ile oldum ben revāne

Görüp lāyık o sultān-ı cihān-dār
Fakiri 'askerine itdi dümdār

Görünüp yolda üç def'a kızılbaş
Hudā nuşret virüp aldık dil ü baş

Bu hālī gördüğünce Şeh Murād Hān
Virürdi dört kīse akçe vü kaftān

Müyesser oldu çün fethi Revān'uñ
Otaqçı başı oldum ben anuñ

Öñünde çarhacılıkla giderdüm
Otağını kurup hizmet iderdüm

Bu vech-ile idüp Tebriz'i gāret
Çekerdüm çār-yār haqqında gāret

120Açardum sancağum düzüp alāim
Sürerdim orduya māl-ı ganāim

Nüzül itdi çü Van'a Şeh Murād Hān
Yine Kıbrısı virdi baña ol ān

Nasīb oldu fakire az zamānda
Üçünci def'a vālī olmak anda

Oturdum bir yıl andan şöñra sultān
Anatoli ilini itdi ihsān

Bu eşnāda sefer Bağdād'a oldu
'Asākir cem' olup yollara tıldı

O şāhuñ emrini çünkim işitdüm
Eyālet 'askeriyle ben de gitdüm

Şeh-i kişver-güşā 'azm itdi bi'z-zāt
Yütütdi 'asker-i İslām'ı kat kat

Olup Bağdād'a 'asker cümle vāşıl
Hudā lutf itdi maşşūd oldu hāşıl

[8]İkinci gün fakire olupdı fermān
Şürü' itdüm kıtāl u harbe ol ān

İderken hısn-ı Bağdād üstine ceng
Uruldum başuma oldu cihān teng

130Cerahatdan kızıl kana boyandum
Gözüm açup ol uyhudan uyandum

İşidüp hālūmi Ğāzī Murād Hān
Baña gönderdi cerrāh itdi ihsān

Bu hāl üzre kıtāl itdüke her gün
Olurdu hālī a'dānuñ diger-gün

O şāh-ı Cem-haşem kendüsi bi'z-zāt
Sürüp meydāna at itdi şehi māt

Olup kırkıncı gün fethi müyesser
Otuz biñ sürh-ser virdi kamu ser

Ne hizmet itdigüm gün gördi sultân
Rûm ili manşibını itdi ihsân

Kırala tîğini ger itse fermân
Kızıl almada eyvâ kopar ol ân

Olup beglerbegi ben hem müfettiş
İderdüm Rûm ilini cümle tefîş

150Çekerse re'yi rây-ı Hind'e rāyet
Hıfâ yetmez ider Çîn'e sirāyet

Meger kim İlbaşan'da çok eşirrâ
İderlermiş fesâd âyîn-i icrâ

Mu'ammer eylesün Haq anı bîñ? yıl
Ola şehzâdesi bir pîr-i kâmil

Çok 'işyân eylemişler az zamânda
Bir iki kâdî öldürmüşler anda

Bu eşnâda fakîr oldum çü ma'zûl
'Aţâsın pâdişâhum itdi mebzûl

İrûp sem'-i humâyûna bu ol sâl
Fakîri pâdişâh itmişdi irsâl

Rikâbına yüzüm sürdükde ol ân
Livâ'-i Magnisâ'yı itdi ihsân

140Eşirrânun çoğını bî-bâk
Ol ili eşkıyâdan eyledim pâk

Taşarruf itdüm arpalıkla anı
Pes andan pâdişâhum virdi Van'ı

İdeydi Muştafâ Paşa i'ânet
İderdüm Arnavud'a çok ihânet

Oturdum bir buçuk yıl anda kâmil
Olurdum şer' u kanûn ile 'âmil

Bu vech-ile gezerken Rûm ilinde
Haberler buldı şöhet il dilinde

Çü ma'zûl oldum andan yola girdüm
Yüzüm sürüp der-i dîvâna irdüm

Sefer düşmüş meger Sultân Murâd'a
Göçüp firdevse irmiş ol murâda

İdüp ahvâlümü hünkârum iz'ân
Anatoli ilini itdi ihsân

İlâhî rûhunu şâd itdi o şâhuñ
Yirini cennet it ol pâdişâhuñ

İkinci def'a oldum anda vâlî
Geçürdüm niçe eyyâm u leyâlî

Yatup kaldıkça cismi yerde her ân
Mu'ammer ola Sultân İbrâhîm Hân

Pes andan pâdişâh-ı dîn-i İslâm
Adana illerini itdi in'âm

Odur zıllu'lllâh u kutb-ı dünyâ
Du'âsıyla ider bu mülki ihyâ

160İkinci kerre tutdum ol diyârı
Yine irişdi lutf-ı şehriyâri

[9]'Aceb emn ü amân oldu deminde
Koyun kurd-ile gezdi devletinde

O sultân-ı selâtin İbrâhîm Hân
Boli sancağın itdi baña ihsân

Eridi toz gibi havfından a'dâ
Fethler rûz u şeb olmakda peydâ

Oturup anda hâlüm fikr iderken
Cihânda sergüzeştüm zikr iderken

Ṭulū‘ itdi hemān bir māh-ı enver
Cihāmı ‘adl-ile kıldı münevver

Kim oldur zînet-efzâ-yı celâlet
Semiyy-i ḥazret-i şāh-ı risâlet

Meḥemmed Paşa kim dergāhı anuñ
Medār-ı devletdür bî-kesānuñ

[10]Ḥaṭālardan anı hıfz it İlāhî
Muvāfiḳ kıl rızâ-yı pâdişāhı

Olup aḥvâl-i zârumdan ḥaberdâr
İdermiş terbiyyet sultāna her bār

Du‘âsıyla iderken iştiğālî
Beni Bosna iline itdi vālî

Olup kırk üç yıl içre ana vāsıl
Şıla itdüm murādum oldı ḥāsıl

170Kemāl-i luṭfunı çün gördüm anuñ

Unutdum cümle alāmın cihānuñ

Ḥaḳuñ luṭfı çün irişse bir ḳuluna
İder çübān iken sultān iline

İlāhî ‘ömrin efzûn it o şāhuñ
Murādın ḥāşıl it ol pâdişāhuñ

Sebeb oldı şıla itmek diyārum
Du‘â-yı devletidür cümle kārūm

Şeh-i gül virdigince bâğa revnaḳ
Ḥaṭādan zāt-ı pâkin hıfz ide Ḥaḳ

Güle bülbül nite kim ola māl
Ola şehzādelerle ‘ömri biñ yıl

Tamām oldı be-minnet-i Bārî
Maḳālât-ı ‘Alî Varvarî

Yazıldı biñde bir serencāmı
Melâlin çekme nighdārî